

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

Блаже Ристовски

БЕСЕДА ЗА ДЕЛОТО
НА ВАПЦАРОВ

СКОПЈЕ, 1990

Куршумот и гробот како да се амблемот на девствениците на Македонија. Од едниот Илинден — до другиот. На 24 ноември (7 декември) 1989 година Никола Вапцаров ќе наполнише токму 80 години. А го спречи куршумот кога немаше ни полни 33. Како Кочо Рацин, како Антон Попов, Коле Неделковски, Мите Богоевски, Ацо Караманов... Слободата им беше помила од животот. Пред фашистичкиот суд во Софија Вапцаров гордо и смирено одговори: „Јас се борев за среќата на мојата Татковина, готов сум да умрам за неа!“¹ Како во некаква чудесна катарза на озверените и занемени судии со жесток патриотски занес им отсеке: „Јас дејствував со полна свест дека ѝ служам како верен син на својата Татковина. Не се каам! Милост од никого не молам!“² А на избезумената боготворена мајка непосредно пред стрелањето како утеха ѝ рече: „Мамо, јас треба да умрам. Гледај да свикнеш со таа мисла, смирувај се со зборовите на твојот Христос: Ако житното зрно најнапред не умре, тоа нема да даде плод.“³ И пред зинатите цевки на стрелачкиот вод досудениот плотун ја прекина песната „Тој што ќе падне во бојот за слобода — тој не умира...“, но неговите песни бесмртно ја продолжија потрагата по слободата и правдата за неговиот народ и за сите луѓе во светот. Во раката на неговата сопруга остана ливчето со заветните стихови:

¹ Бойка Вапцарова, *Когато милионите възкръсват. Спомени за Вапцаров*, София, 1961, 399.

² Младен Исаев, *С Вапцаров до последните часове*, во зб.: Николай Йонков Вапцаров — статии, спомени, стихотворения, София, 1947, 62—63. Слични записи на неговите зборови пренесува и Бойка Вапцарова, *Спомени за Вапцаров*, Дополнено и преработено издание, София, 1972, 343: „... Дејствував со полна свест дека се борам за слободата на својата татковина. За оваа моја дејност вие можете да ме судите како што сакате...“, а на забелешката на претседателот на судот за нечесност што ги вовлекувал „со измама луѓето во конспирација“, тој одговорил: „Што се однесува за моралот што ми зборувате, — рече тврдо Вапцаров — јас мислам дека интересите на татковината стојат повисоко од тој морал“. Впрочем, тоа уште еднаш го потврдува и неговата сопруга во своите дополнителни спомени за изјавата пред судот: „Јас се борев за среќата на мојата татковина, готов сум да умрам за неа!...“ (Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров. Летопис за живота и творчеството му*, София, 1978, 364).

³ Бойка Вапцарова, *Спомени за Вапцаров*. Дополнено и преработено издание, 353.

Но в бурата пак со тебе ќе сме,
народе мој, зашто си се сакавме!⁴

Тоа беше навистина толку просто и логично. Тој беше завештан на олтарот на Татковината. Просто фрапира бројот на песните во кои уште младиот Никола ја пророкува својата судбина. Зашто, Вапцаров се роди и растеше под стреата на ајдутскиот Пирин, од лулка ги слушаше песните и легендите за народните борци и ја учеше буквата „р“ преку зборот „револвер“⁵; зашто во родниот дом бдеше духот на Илинден и фанатично се мечтаеше за Вториот...

Првородениот син на Гоцевиот соборец Иван Вапцаров и учителката Еленка Везјува од Банско беше задоен со две љубови: Поезијата и Татковината. И доследен им остана до задниот здив. Во Банско и во Разлог ученикот Никола Вапцаров пасио-

⁴ Последниот стих од песната „(Претсмртно)“ во последно време е променет, па наместо: „народе мой, зашто се обичавме“ (Никола Ѓонков Вапцаров, *Избрани стихотворения*. Предговор и редакција Христо Радевски, София, 1946, 130), почна да се преиначува во: „народе мой, зашто те обичавме“ („Литературен фронт“, XXVIII, 29, София, 20. VII 1972, 5). Многу е симптоматично што и оригиналниот ракопис на Вапцаров „се загубил“, иако во првата верзија беше неколку пати печатен овој стих уште во 1945 година. Намерата е очевидна, но поетот-патриот и не можел да има едностраначна љубов и тој во песната не зборува од името на сите, туку прави лична последна исповед (Никола Вапцаров, *Песни за Татковината. Собрани стихови*. Подготовка и превод д-р Блаже Ристовски, Скопје, 1986, 419—420).

Како била сфатена смртта на поетот Вапцаров /Гришата/ и пораката на неговата поезија мошне илустративно покажува и писмото на членот на Кружокот Димитар Митрев од Трговиште, каде што живееја неговите родители, напишано на 31 јули 1942 година, само осум дена по стрелањето на Вапцаров и неговите другари, како одговор на веста што му ја соопштил Македонецот К. Цапев: „Јас знам, јас верувам, јас сум убеден во правдата, неодменлив закон се жртвите што се даваат... Но страшната вистина, жестоката болка е што ние осиротевме. Најдобриот меѓу нас, идеалниот другар, до крајност чесниот човек си отиде. Но, Цапе, јас си ги свивам здраво рацете, јас ќе си ја притапам болката, зашто сум горд дека имав за близок пријател човек како Гришата. За мене тој не е мртов. За нас што бевме негови пријатели, што со најчиста љубов се однесувавме спрема него, Гришата ќе биде секогаш жив. Неговиот подвиг ние нема да го достигнеме. Но секогаш неотстапно ќе се стремиме кон него. И, ако досега сме биле сред блатото на малодушници и подлечници, занепред ќе се покажеме достоински за славната саможртва на луѓето како Гришата и Дончо. Нашата борба против подлечите и мижитурките сега почнува... И ако некој мајчин син се обиде да го озборува Гришата, ти сам треба да знаеш што да направиш... Да бидеме впрочем чесни, предани и сеоддајни како Гришата, а во својот однос кон подлечите и карьеристите — да земеме поука од оние моменти и случаи, кога прекрасниот Гриша биваше подведуван од шпекулантите... Од нас се бара да се покажеме достоински за подвигот на Гришата и Дончо“ (Бойка Вапцарова, *Вапцаров сред събратјата си по перо*, София, 1989, 268—269; в. и: Гане Годоровски, *Нашиот Вапцаров*, „Современост“, XXXIX, 9—10, 1989, 5—6).

⁵ Елена Вапцарова, *Спомени за моя син*, София, 1960, 20.

нирано учествува во илинденските прослави⁶, рецитира патриотски и револуционерни песни, држи предавање за Јаворов и за неговото учество во македонското движење⁷, но исто така во полите на Пирин не само чита свои стихови пред другарите⁸, туку и се натпреварува во стрелање со татковите пушки⁹.

Во 1926 година се запишува во Морското машинско училиште во Варна, коешто го завршува во 1932. Тоа е периодот кога Вапцаров најмногу пишува стихови и почнува да објавува во македонските и бугарските периодични изданија¹⁰. Тоа е всушност тн. „ран период“ во творештвото на поетот, кога македонскиот мотив му е и единствениот национален мотив. Тој имаше развиен слух и за социјалните теми и проблеми, но во неговата лабораторија никогаш не беа оставени скраја живите македонски националноослободителни дилеми. Вистина, тој пее и за мајка си, и за саканата, но секогаш и за непрежалениот Пирин и за поробената и раскината земја. Од вкупните околу 200 засега познати негови песни и поеми, три четвртини потекнуваат од „раниот период“ од неговото творештво, а од нив половината се со патриотски теми и мотиви што ја афирмираат македонската ослободителна борба.

Тоа беше романтиката на еден огнен патриотизам што природно се прелеа и во „зрелиот период“ од неговиот краток творечки живот. А тој „период“ трае вкупно шест години (1936—1942), кога тој најпосле се пресели во Софија и исцело му се предаде на македонското прогресивно движење. Тоа е времето кога во Софија излегуваа неофицијалните органи на ВМРО(Об) „Македонски вести“ и „Македонска земја“ и кога на Илинден во 1936 година и официјално беше основан Македонскиот литературен кружок¹¹, во којшто членуваа главно соработниците на „Македонски вести“, припадници од сите делови на Македонија и од сите македонски генерации, сплотени околу единствената идеологија на Обединетата.

Но кога настануваат големите провали и драматичните судења на приврзаниците и раководните дејци на ВМРО(Об) во есента на истата 1936 година, весникот „Македонски вести“ беше забранет, јавната активност на Кружокот беше парализира-

⁶ Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров. Летопис за живота и творештвото му*, 33.

⁷ На истото место, 38.

⁸ Мирчо Јуруков си спомнува: „Темите на коишто ги пишуваше првите стихови беа главно за ослободителните борби на македонскиот народ и со трезвенички карактер“ (*Никола Ѓонков Вапцаров — спомени, писма, документи*, БАН, Софија, 1953, 38).

⁹ Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров. Летопис...*, 40.

¹⁰ Првите три стихотворби Вапцаров ги објавува во шуменскиот трезвенички весник „Борба“ во 1926 година, но најголем број песни на патриотски теми објави во македонското списание во Софија „Родина“.

¹¹ Блаже Ристовски, *Основите и концепциите на Македонскиот литературен кружок во Софија (1936)*, „Гласник“ XXIX, 3, ИНИ Скопје, 1985, 111—128.

на, па уште во наредната година од истото јадро беше создаден нов кружок што се нарече „Нација и култура“¹², којшто сеуште не е проучуван, иако претставува значаен мост кон Македонскиот литературен кружок на Вапцаров.

Така Никола се најде во една прогресивно ориентирана средина, со јасно изразена македонска национална свест и низ една организирана дејност ја постигна својата полна идентификација. Затоа и не беше случајно што во октомври 1938 година, кога во домот на рано загиналиот поет Асен Ведров во Софија беше одржано обновувачкото собрание на Македонскиот литературен кружок, имено Никола Вапцаров го поднесе фундаменталниот реферат „за Македонија и за должностите на писателите Македонци кон неа, коишто треба да одат по патот на револуционерните идеи на Гоце Делчев и Јане Сандански“¹³, па природно се наложи и како негов раководител¹⁴.

Овој реферат на Вапцаров е зачуван. Имавме случајна можност и во целост да го прочитаме и неполни две страници од него да препишеме кога се наоѓаше во Домот-музеј на Вапцаров во Софија, кога во една од витрините беше изложено и копие од првата негова страница. Меѓутоа, кога во 1964 година ние тоа го публикувавме¹⁵, не само што беше извадено копието од вит-

¹² По иницијатива на Коста Веселинов и со активното учество главно на македонските интелектуалци Паскал Николов, Кирил Николов, Антон Попов, Иван Керезиев, Стојан Љондев, Ѓорѓи Абаџиев, Митко Зафировски и др., во 1937—1938 година сред Македонците во Софија и во Пиринско дејствува кружокот (или друштвото) што се наречува „Нација и култура“. Тој ги собираше добар дел од бившите членови на задушениот Македонски литературен кружок околу „Македонски вести“ и држеше предавања за постоењето и историјата на македонската нација и култура како посебни во словенскиот и балканскиот свет. Антон Попов, Коста Веселинов и Митко Зафировски, заедно со другите членови на ова друштво, го подготвуваат јубилејниот „взпоменателен“ весник „Гоце“, чиј наслов (со ликот на Гоце) го изработил студентот на Академијата за уметност во Софија и член на Друштвото Ив. Керезиев, но публикацијата била забранета уште во печатењето и е зачуван само коректурниот примерок (Михаило Георгиевски, *Еден досега необјавен воспоменателен весник за Гоце Делчев од 1938 година*, „Гласник“, XVI, 2, 1972, 35—50). Исто така бил подготвен за печат и еден македонски календар со ликот на Карев (што исто така го нацртал Керезиев), но и тој не бил отпечатен. Кружокот-друштвото „Нација и култура“ престанува по обновувањето на Македонскиот литературен кружок во октомври 1938 год., кога сите негови членови се вклучуваат активно во новата асоцијација.

¹³ Насловот на рефератот е напишан од соработниците на Домот-музеј на Н. Вапцаров во Софија, каде што се наоѓаше овој текст во тратката № 33, но по нашето пишување за него („Современост“, XIV, 5, Скопје, 1964, 521—523) тој беше прибран во Централниот партиски архив на ЦК на БКП (Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров, Летопис...*, 235).

¹⁴ Всушност постоело „Раководно тело“ на Кружокот (Вапцаров, Сатракалев, Николов), но Вапцаров се наложил сосем природно со својот талент и со својата разновидна активност и подготвеност.

¹⁵ Блаже Ристовски, *Прилог кон македонската литературна историја. Македонскиот јазик во литературна употреба и литературата на*

рината, туку и сината тетратка со текстот на рефератот на Вапцаров беше засолната на најсигурното место — во Централниот партиски архив на ЦК на БКП¹⁶. Сега овој вонредно значаен документ не само што е наполно достапен за нас, туку тој им е достапен и на бугарските истражувачи. А неговиот почеток изгледа вака:

„Не се прават реферати во ваков момент и суво, со догматски, теоретски однос спрема еден проблем што ни е во крвта, мислам е светотатство. Не дека не треба здраво да се обмислат сите објективни и субјективни претпоставки, но ми се чини, за нас, како Македонци што пишуват, е неопходна една првична емоционална сила што да ни ја раздвижи крвта, да ни раздвижи емоционално многу претопени чувства, многу спомени и да нè врати на местото што ни е предназначено. Зашто, ако во последниве години македонската револуционерна борба тапка на едно место, ми се чини дека причината не е во недостигот на теоретичноста, не е во немањето теоретски однос спрема прашањето, ами поскоро на живата, движечка сила...“¹⁷.

Натаму не ни беше дозволено да го препишеме¹⁸. Но во него авторот програмски ја преднацрта идната дејност на Кружокот и заведе сосем јасен став спрема националните задачи на Македонците:

„За развитокот на една национална култура — напиша Вапцаров — е неопходна тесната врска на нејзините мајстори со народот и со делото на слободата. Писателот треба да го познава добро минатото на својот народ, неговиот фолклор, наравите, обичаите и јазикот, особено типичното преовладување на некои изрази, зборови и образи. Новиот реализам треба да ја вклучи во себе како составен дел херојската романтика, да воспитува во дух на хероизам, да има активен однос кон реалноста, да го утврдува трудот, да вдахнува за изградба на нови форми на животот. Вистинскиот писател — подвлекува Вапцаров — треба да се слее со народот, да биде негово уво, око и срце. Што се однесува за писателите Македонци — за нив е неопходно да ја знаат историјата на македонското националнореволуционерно движење, делото и подвизите на неговите херои“¹⁹.

Македонците пишувана на туѓи јазици (II), „Современост“, XIV, 5, 1964, 519—530.

¹⁶ Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров. Летопис...*, 235. По овој реферат кон крајот на февруари 1940 година Вапцаров ја напишал и истоимената песна-поема (на истото место, 270).

¹⁷ Блаже Ристовски, цит. прилог, 521—522.

¹⁸ За користењето на ракописот ни беше побарана дозвола од Министерството за надворешни работи на Бугарија, но таква никогаш не добивме.

¹⁹ Бойка Вапцарова, *Спомени за Вапцаров*, Софија, 1952, 158.

Тоа е друг цитат од рефератот што го наведе жена му Бојка Вапцарова во спомените за него во 1952 година²⁰. А неговиот верен соборец Михаил Сматракалев ги пренесува следниве зборови на поетот:

„Треба да се собереме, да се организираме, да ги дадеме своите сили за слободата на нашиот измачен македонски народ. Нашата македонска историја врие од ликови, од славни подвизи, од големи револуционерни настани, од легендарни борци; нашата народна песна е чудесно мелодична и трогателна! Но сето тоа нема најдено одраз во литературата. Богатите сижети и за поети и за белетристи стојат нечепнати. Се појавија млади поети. Треба да го разјасниме тој почеток, да ги организираме одделните усилби, да се напнеме, да го усвоиме мајсторството, да ги запознаеме подлабоко темите, да создадеме вистински уметнички дела. Нашата работа е благодатна. Ние треба да воздејствуваме врз нашиот народ, да ја пројаснуваме неговата национална свест, да ја разгоруваме неговата борба за национална слобода и за социјална правда. Нема ништо поголемо од тоа да се бориме за новиот прекрасен строј на социјализмот што доаѓа, којшто ќе му донесе среќа и на нашиот измачен поробен народ“²¹.

Осврнувајќи се врз дејноста на нашата емиграција, Вапцаров и самиот се чувствува емигрант во Софија, па во живата дискусија по рефератот било речено: „Ние сме должни, макар и во емиграција, да работиме за создавање македонска литература. А и тука емиграцијата си има свој свет, свои идеи, бит, борби што треба да најдат жив одраз во нашите творби. Треба да ја разгоруваме националната свест на Македонците. Светот треба да разбере дека ние сме одделна нација, одделен народ, со свои особени квалитети што не одделуваат од другите јужни Словени“²².

Со вакви концепции ја започна третата и бездруго најзначајна етапа од својот развиток Македонскиот литературен кружок во Софија. Со ваков занес Вапцаров ги пренесе овие свои мисли и чувства во песната-поема „Реферат“ што ја напиша во 1940 година, сигурно една од неговите најдобри творби. И не е чудно што прв во дискусијата по излагањето на Вапцаров во таа октомвриска вечер на 1938 година зема збор неговиот најблизок и сигурно најдоследен соборец и соидејник Антон Попов.

²⁰ Меѓутоа, во новото издание на своите проширени спомени (Когато милионите възкръсват. Спомени за Вапцаров, 272—273) Бојка Вапцарова веќе ја испушти последната реченица од овој цитат од рефератот, како што направи и во своето „дополнето и преработено издание“ од 1972 година (228).

²¹ Михаил Сматракалев, во зб.: Никола Йонков Вапцаров — спомени, писма, документи, 160.

²² Ангел Жаров, *Душата на Македонският литературен кръжок*, во зб.: Никола Йонков Вапцаров — статии, спомени, стихотворения, 1947, 177; истото, „Пиринско дело“, V, 30, Горна Джумая, 24.VII 1949, 1.

Неговата дискусија не била напишана, туку слободна, егзалтирана и останала во ушите на учесниците. „Антон Попов — пишува Сматракалев — зборуваше со исклучително одушевување за важните задачи на Кружокот, за „големите надежи“ што ни се полагаат од македонскиот народ, којшто сака да создаде македонска национална литература. Тоа е висока чест за нас, потцртуваше Дончо, да го коваме едно од најсигурните идеолошки оружја во неговата упорна борба за слобода и рамноправност. Македонските синови не си ја жалеле крвта за слободата на својата сакана земја. Зар ние не сме македонски синови? Зар кај нас не гори таа напирачка синовска љубов кон Македонија? Гори, браќа, силно гори таа и во нашите гради! Јас длабоко верувам дека ние достоинствено ќе ја исполниме големата задача што ни е дадена... и сакам веднаш да почнеме да ја исполнуваме!“²³

И при сето ова, Дончо Попов настапил на својот мајчин македонски јазик. Дончовиот дотогашен најблизок другар Иван Керезиев си спомнува: „... кога Вапцаров го заврши рефератот, Дончо зеде збор и почна да зборува на месниот дијалект..., почна да зборува со „ке“, со нашински изрази... По едно време се јави Кирил Николов — знаете кој е Кирил Николов: „Видете бре, браќа, чујте колку е убав нашиот јазик!“²⁴

На овој историски состанок присуствувале и учествувале во дискусијата: Никола Вапцаров (од Банско), Антон Попов (од Петричко), Михаил Сматракалев (од Серес), Кирил Николов (од Крушево), Тодор Јанев (од Штип), Иван Керезиев и Антон Великов (од Неврокопско), Асен Шурдов-Ведров, Горѓи Деспотов, Горѓи Абаџиев и Паскал Николов (по потекло од Вардарско), Васил Александров (од Софиско, но учествувал само на овој состанок!) и уште два-тројца други.²⁵ Малку подоцна со гласање во Кружокот се примени и Митко Зафировски, Венко Марковски и Коле Неделковски,²⁶ но во работата на Македонскиот литературен кружок активно и редовно учествуваат и Димитар Митрев (од Охридско), Коста Веселинов и Тодор Шомов (од Пиринско), Атанас Романов (од Кукуш), Ангел Динев (од Гевгелиско), и др.²⁷ Според кажувањето на Сматракалев, во Кружокот

²³ Антон Попов, *Избрани произведения*. Подбор и предговор Михаил Сматракалев София, 1960, 9.

²⁴ Магдалена Шишкова, *Но раскажи със думи прости...* Разговори със съвременници на Никола Вапцаров, София, 1988, 298—299.

²⁵ Магдалена Шишкова, цит. дело, 371.

²⁶ На истото место, 373.

²⁷ Главно испуштајќи ги луѓето што живеела во СР Македонија, М. Сматракалев (Песните, които пеехме в нашия кръжок, „Литературен фронт“, XXVIII, 29, 20.VII 1972, 7) за учесниците во Кружокот пишува: „Постојаното јадро на групата беа Никола Вапцаров, Антон Попов, Михаил Сматракалев Тодор Јанев, Кирил Николов, Георги Абаџиев. Но често кај нас доаѓаа и други пријатели: Стојан Сотиров, Николај Шмиргела, Симеон Русакиев, д-р Љубен Кротев, Коста Веселинов, поетот Кирил Маџаров, Бојка Вапцарова, Карамфила Сматракалева, Лучка Николова (Дебелјанова), Иван Керезиев, Малин Молеров, неговите сестри Мил-

доаѓале и дури и учествувале некои истакнати прогресивно ориентирани бугарски литературни и општествени дејци. Се знае дека таков бил послешниот познат славист Симеон Русакиев, а во Кружокот го читал својот расказ „Черньо“ и родопчанецот Рајко Даскалов, додека штипјанецот и виден бугарски литературно-филозофски и политички деец Тодор Павлов одржал три забележани предавања.²⁸

По фашистичката окупација во 1941 год. во Кружокот се вклучија и Кочо Рацин и Волче Наумчески,²⁹ а при некои јавни настани зеде учество и тогашниот млад поет Блаже Конески.³⁰

ка и Драга, Коле Неделковски, Венко Марковски, Борис и Венета Вапцарови, Љуба Сматракалева, артистката Магда Колчакова, Петко Бојкички, Каменка Каменова, Нено Червенков, Рајчо Даскалов, Стефан Стоицов, Богју Колев, Тодор Шомов од с. Сатовча, Неврокопско. Имаше и други што не се малку на број, затоа нема да ги наведувам“. Сматракалев овде кажува и како е формирана таа „група“: „Нашиот литературен кружок, образуван во есента на 1938 г., брзо прерасна во политичка и пријателска група што имаше определени погледи по сите прашања на современоста. При постојаното дружење ние си ги изедначувавме становиштата по основните прашања на уметноста, науката (поспецијално социологијата), политиката, стратегијата и тактиката на пролетерското движење. Да не зборуваме за тоа дека по националното прашање мислење наполно со еден ум. Една невидлива сила нè сврзуваше и нè туркаше еден кон друг. Додека отпрвин се собиравме во Кружокот по еднаш во неделата, постепено почнавме да доаѓаме по двапати, после по трипати, а кон крајот на годината се собиравме речиси секоја вечер. Одевме заедно в театар, в кино, на опера, на изложби, спектакли, литературни читања, екскурзии по Витоша и Љулин. По претставата влегувавме во некоја кафeана, слаткарничка или ресторан и започнувавме бескрајни спорови и разговори врз виденото и чуеното. Тоа го правевме секој ден и веќе знаевме кој од нас на каков начин ќе реагира на определена појава“. Или при крајот: „Нашата политичка револуционерна дејност се опфаќаше во една чудесна романтика што нè правеше непреодоливи магнети за другите. Со романтичното млеко жедувавме да бидат задоени сите што нè познаваа. Тоа се претвори во револуционерна крв што и најскромните ги издигнуваше до пиедесталот на бесмртноста... Срцата ни се слегаа во едно општо срце што се прелеваше од љубов кон нашата несреќна татковина, кон робовите на капиталистичкиот систем, кон човекот — маченик на нашата епоха. Ми се чини сега дека ние бевме како една света група што беше обречена да ѝ служи на револуцијата, на прогресот, на другите“.

²⁸ Во врска со трите предавања на Тодор Павлов „за социјалистичкиот реализам“, Димитар Митрев забележува дека „и Тодор Павлов и повеќето членови на Кружокот (Вапцаров особено) припаѓавме кон оној дел од левите писатели во Бугарија, кои не беа сектанти, догматици, како што би се рекло денеска, не како оние што беа околу Горѓи Бакалов... Тодор Павлов беше решително против тие сфаќања (заедно со голем број на нашиот Кружок)... Тодор Павлов одржа предавања што навистина беа корисни за нас, а тие не беа во онаа шаблонска смисла, која подоцна се сфаќа како социјалистички реализам, туку во смисла на еден понов метод, кој би го апсорбирал она што е корисно од стариот класичен реализам и романтизмот, со извесни нужни разнообразија (Димитар Митрев, *Македонскиот литературен кружок*, Современост, Скопје, 1977, 19—20).

²⁹ Волче Наумчески, *Стихови (1939—1941)*. Редакција, предговор и забелешки д-р Блаже Ристовски, Скопје, 1979, 20—22.

³⁰ Според усното соопштение на самиот Блаже Конески.

Треба да се одбележи дека на едно од заседанијата бил разгледуван и прифатен и Статутот на Кружокот што го составил правникот и еден од членовите на Раководното тело М. Сматракалев, но овој документ барем засега не се знае дали е некаде зачуван.³¹

Македонскиот литературен кружок го претставуваше континентот на „лозарите“ и Младата македонска книжевна дружина³², Македонското научно-литературно другарство во Петербург,³³ скопското МОРО³⁴ и загребскиот „Вардар“³⁵ и не изненадува фактот што токму членови од Кружокот станаа и основоположници на денешното Друштво на писателите на Македонија во 1945 година.³⁶

Треба посебно да се подвлече дека софискиот кружок претставуваше една колективна литературна лабораторија, во којашто се создаваше македонска литература — по духот, содржината и намената, иако главно на бугарски јазик, на јазикот на образованието и средината. Само В. Марковски и К. Неделковски, наскоро дојдени од Вардарскиот дел на Македонија, пишуваша на родниот јазик и објавуваша стихозбирки на него. Вапцаров се одушевуваше од тој јазик, но неговите лични обиди да создава на банскиот говор го обесхрабрија.³⁷ Затоа тој го искористи бугарскиот како погодно средство за изразување на македонскиот национален дух. И сите оние педесетина песни што обично се препечатуваат во Софија и му се сервираат на светот како израз на Вапцаровиот „интернационализам“ и „бугарски национален дух“,³⁸ всушност се настанати исклучиво во оваа национална лабораторија и беа наменети првенствено за македонскиот читател во Пиринско и во емиграцијата. Ако се погледнат темите и проблемите на поезијата на членовите на Кружокот, паѓа в очи непобитниот факт дека сите тие користат исти пово-

³¹ Магдалена Шишкова, цит. дело, 373.

³² Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот народ и македонската нација*, I, Скопје, 1983, 469—602.

³³ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуновски (1878—1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград*, I—II, Скопје, 1978.

³⁴ Д-р Блаже Ристовски, *Кочо Рацин. Историско-литературни истражувања*, Скопје, 1983, 128—176.

³⁵ Д-р Блаже Ристовски, *Пројави и профили од македонската литературна историја*, II, Скопје, 1982, 161—191.

³⁶ Никола Ј. Вапцаров, *Творби. Избор и предговор* Гане Тодоровски, Скопје, 1979, 432.

³⁷ Никола Ј. Вапцаров, *Ръкописно наследство*. Съставила Бойка Вапцарова. Подготвили текста и коментара Бойка Вапцарова и Магдалена Шишкова, Софија, 1982, 65—67.

³⁸ Тодор Живков, *Неустрасимый певец борьбы и свободного труда*, во зб.: Никола Вапцаров, *Избранное*. Бойка Вапцарова, *Воспоминания о Николае Вапцарове*, Москва, 1984, 1—4; Д-р Блаже Ристовски, *Портрети од македонската литературна и национална историја*, II, Скопје, 1989, 495—532.

ди и мотиви. Тие заеднички пишуваат стихови за Ботев,³⁹ за Горки,⁴⁰ за Татковината,⁴¹ за Земјата своја,⁴² за Илинден...⁴³ Идниот истражувач ќе има плодна почва за истражување на меѓусебните влијанија. Зашто, скоро сите стихови и прозни прилози пред печатењето беа разгледувани во Кружокот, со рецензии и живи дискусии. Познати ни се и писмените рецензии од првите такви разгледувања во Кружокот што ги направиле Вапцаров и Сматракалев.

Така, уште на второто заседание на Кружокот во неговиот дом (во почетокот на ноември) Никола Вапцаров прочитал реферат за стихотворбите на Ангел Жаров (Михаил Сматракалев) „Исповед“ и „Солун“ што всушност беа првата и последна-

³⁹ Во врска со годишнината на Христо Ботев („Ботев ден“) што беше бучно прославувана во Бугарија, освен Н. Вапцаров („Ботев“), песни напишаа и други членови на Кружокот, па беа правени и излети со програма (в.: Христо Андонов, во зб.: Никола Йонков Вапцаров — спомени, писма, документи, 190).

⁴⁰ Песната „Горки“ од Вапцаров е објавена во в. „Кормило“ (I, 39, София, I.VII 1936, 4) под насловот „На Горки“, а речиси истовремено и Асен Ведров ја објави својата долга стихотворба „На Максим Горки“ („Жарь“, I, 19, София, 30.VI 1936, 2), иако во тоа време сеуште не постоеше Кружокот.

⁴¹ Покрај Вапцаровата „Родина“ („Кормило“, I, 37, 17.VI 1936, 3) и „Имам си родина“ (Моторни пјесни, София, 1940, 44), песни за Татковината напишаа и членовите на Кружокот: „Любов“ и „Бойци на родината“ од Асен Ведров (Недовършени песни. Антологија на български писатели загинали в борбата против фашизма. Съставили Кирил Борисов [и] Борис Дяков, София, 1969, 369 и 376); „Родина“ (Буря надъ родината, София, 1935, 5), „Бобиня“ (на ист. место, 7), „Къмъ Родината“ (на ист. место, 18—19), „Ти, Родино, пак погребваш“ (ракопис, 1941), „Война в Родината“ (ракопис, 1942), „В Родината“ (ракопис, 1943), „Македония“ (ракопис, 1947) од Михаил Сматракалев; такви песни пишуваат и Тодор Шомов, Кирил Манасиев, Н. Симеонов и други уште во 1935—1936 година, па продолжува истата тенденција и подоцна. За „Националното чувство и Татковината на Вапцаров“ в.: Д-р Блаже Ристовски, *Портрети од македонската литература и национална историја*, II, 495—509.

⁴² Д-р Блаже Ристовски, цит. дело, 510—517. Интерниот конкурс за песна за родната земја е распишан во Кружокот уште во првата декада на февруари 1939 година (Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров. Летопис...*, 243), наскоро по обновувањето, коешто ја покажува приоритетноста на темата за кружочниците. Песната „Земја“ Вапцаров ја напишал во втората половина на април ист. г. (на ист. место, 248), а во истото време е создадена и песната „Въ чужбина“ („Литературен критикъ“, I, 8, 12. III 1941, 3) од Михаил Сматракалев што била разгледувана заедно со Вапцаровата песна (*Никола Йонков Вапцаров — спомени, писма, документи*, 166). Но такви и слични песни напишале и други членови на Кружокот, па не е случајно што тогаш се појавуваат песните „Сънувах родната земја“ и „Песен за Струма“ од Антон Попов (*Избрани произведения*, 33—37 и 41—44) и „Песен на монте реки“ (ракопис, 1939) од Михаил Сматракалев, а слични стихови напишаа и Венко Марковски и Коле Неделковски, иако не се појавија со нив пред Кружокот. За овој конкурс и за резултатите од него да се види: Никола Вапцаров, *Песни за Татковината. Собрани стихови*, 386—393.

⁴³ Илинденската годишнина секогаш била третирана како македонски национален празник, па и на 2 август 1940 година во домот на Коста Веселинов бил собран Кружокот и домаќинот изнел „беседа за хероите

та песна од стихозбирката „Буря над Родината“ што беше објавена во декември 1935 година.⁴⁴ Во ноември 1938 година Вапцаров меѓу другото прочитал пред кружочниците: „... јас имам, значи, да разгледам две стихотворби на Ангел Жаров. Тоа се ‚Исповед‘ и ‚Солун‘. Колку и да имаат органска тематска врска помеѓу себеси, за мене тоа се како стихотворби од различни автори. ‚Исповед‘ по структурата на стихот, по образите, по гледањето ги има сите белези на една нова поезија во позитивната смисла на зборот. Таа е толку социјална, колку и македонска. Таа го определува миогледот на Ангел Жаров, неговиот однос кон поезијата, кон светот, кон животот...“⁴⁵

Од расположивиот прв дел на овој реферат ги осознаваме идејно-естетските сфаќања на Вапцаров за поезијата на Македонците, па во извесна смисла претставува клуч за разбирањето на сопствената негова поезија и прокламација не само на неговата естетика, туку и на неговата ориентација во тогашните поларизации во пазувите на „левата“ литература воопшто. Истовремено, тоа беше и идејно-естетската и национално-политичката концепција на самиот Македонски литературен кружок.

Карактеристично е дека уште на наредното заседание на Кружокот (а тие се држеле секоја недела) М. Сматракалев го поднесол својот „реферат“ за Вапцаровата стихотворба „Татковина“ (што беше објавена во 1936 година). Текстот на овој „реферат“ (што се чуваше во Домот-музеј на Н. Ј. Вапцаров во Софија) има наслов: „Родина. Стихотворение отъ Ник. Багрицки“,⁴⁶ а во него меѓу другото пишува: „Треба да ја потцртам својата радост од неоспорниот факт дека ние веќе создаваме маке-

од Востанието“ (Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров*. Летопис... 253), а во втората половина на мај ист. г. „Во спомен на трагичната смрт на Гоце Делчев во Литературниот кружок се поставува задача секој да напише творба за Илинденската епопеја. Вапцаров започнува да ја пишува „Илинденска“ (на ист. место, 275). Кон половината на јуни веќе во Кружокот се разгледува ракописот на поемата на Венко Марковски „Илинден“ (на ист. место, 276), а на 30 јули Вапцаров го добива и печатениот примерок од оваа творба со посвета (се разбира, на македонски јазик): „На другарот Ник. Јонков за делото“ (на ист. место, 278). Бидејќи вакви теми обоботуваа и другите поети во Кружокот, Вапцаров пројавил особена усрдност за создавањето на една монументална творба за илинденскиот подвиг, чиј резултат се не само „агитката“ „Илинденска“, туку и зачуваните фрагменти од тие творби „Илинден“ и „За Македонија“ (Поопширно в.: Никола Вапцаров, *Песни за Татковината. Собрани стихови*, 405—413).

⁴⁴ Ангелъ Жаровъ, *Буря надъ родината*, София, декември 1935, с. 32. Цртежот на ликот на авторот на внатрешната насловна страница го изработила Вања Вескова (уметник), а корицата е дело на членот на МЈК од Пиринско Стојан Сотиров.

⁴⁵ Магдалена Шишкова, 383—384; Д-р Блаже Ристовски, *Прокламација на Вапцаровата естетика*, „Нова Македонија“, XLV, 15401, 9. XII 1989, 7; Михаил Сматракалев, во зб.: *Никола Јонков Вапцаров — спомени, писма, документи*, 160—161.

⁴⁶ *Багрицки* е еден од псевдонимите на Н. Вапцаров. Според кажувањето на М. Сматракалев, тоа било всушност превод на грчкиот корен на неговото презиме (од „ваща“) на словенски („багри“). Но бездруго

донска литература. Од досега разгледаните стихови, расказ и репортажа [тоа биле творбите што биле веќе разгледувани на седанијата на Кружокот во октомври и ноември 1938 година!⁴⁷] за мене е јасно дека почетокот на нашата дејност е поставен. Вистина е дека тоа се повеќе стари, поранешни творби, помали, од македонски и од автори што се кај нас, коишто жедуваат да пишуваат за својата земја, народ, татковина! И притоа разгледаните работи покажуваат дека нивните автори се талентирани творци, со добри можности. Тогаш? Тогаш, оттаму доаѓа мојата радост дека ние сигурно ќе изградиме македонска, наша, своја литература...

Еве една стихотворба убава, македонска, нова. Нова по замислата, по гледањето, по реалистичното сфаќање и пренесување на реалноста, по разработката, по строежот на стихот, најпосле по ритмот и римите.

Стихотворбата е македонска. Во неа ги гледаме издигнатите гранити на Пирин, орлите на бедните села. Но не само таа слика ја прави национална, наша, македонска. Не. Насекаде ликот на Татковината е некако неразделно сврзан со авторот. И кога го боли, кога страда, тој се очајува и ја прекорува мајка си, ја прекорува не дека му е далечна, ами зашто му е блиска, зашто на мајка си, на најблиската, тој може да ѝ ги каже најгорчливите и најнежните зборови. И кога отрезнува тој ги кажува неподражателно просто: „Сега си ми блиска, по-блиска от мајка дори“ и на крајот неговиот стремеж природно сврзан со името на Гоце и Даме...“⁴⁸

Така ги разбираа своите задачи и Вапцаров и членовите на Кружокот. Така е создавана и неговата поезија. Така е настаната и песната „Земја“, на интересен конкурс на тема: „маката на емигрантот по родната земја“.⁴⁹ „Во конкурсот — пишува

имало влијание и името на рускиот советски поет Е. Г. Багрицки што починал во 1934 година и неговата поема „Песен за Опанаса“ (во превод на бугарски од Хр. Радевски) му била едно од најсаканите советски поетски дела (Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров. Летопис...*, 306), а на денот на Црвената армија 23. II 1937 година Вапцаров пред собраните во неговиот дом рецитирал стихови токму од Багрицки. Впрочем, и Михаил Сматракалев како свој псевдоним го има земено презимето на советскиот руски поет Александар А. Жаров. Треба, меѓутоа, да се одбележи дека и Вапцаров, како Кочо Рацин, употреби псевдоним по својата сакана *Бојка*, па стихотворбата „Писмо“ во в. „Сирена“ (26. IV 1934) ја потпиша: Никола Боен.

⁴⁷ Засега се знае дека стихови во Кружокот биле разгледувани од Вапцаров и Сматракалев, но не е познато чии биле расказот и репортажата. Одбележано е дека дури во март 1940 год. читал свој расказ Антон Великов (Алекси Беломорски), а репортажата „Умиращия град“ од Антон Попов била разгледувана дури кон крајот на септември (Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров. Летопис...*, 246 и 257).

⁴⁸ Ракопис во Домот-музеј на Н. Вапцаров во Софија.

⁴⁹ Бойка Вапцарова, цит. дело, 243 и 248; Димитар Митрев, *Македонскиот литературен кружок*, 17—18; Никола Вапцаров, *Песни за Татковината. Собрани стихови*, 386—393.

Сматракалев — зедовме учество само Вапцаров и Јас. Започнавме да пишуваме, да премислуваме и по околу еден месец бевме готови. Сите очекуваа со големо нетрпение што ќе излезе од натпреварот. Кољо ја напиша стихотворбата „Земја“. Последниот стих на „Земја“ го имаше овој вид: „По Беласица телени мрежи...“ Така Кољо го декламираше и тој крај многу му се допаѓаше. Но стихов беше заменет со нов што се наложи поради цензурни причини. При рецитирањето на оваа стихотворба Вапцаров го покажуваше своето мајсторство на рецитатор. По воодушевувањето што го изразуваше при спомнувањето на планините, реките, морето и рамнините на татковината, на крајот тој ја свртуваше главата вдесно, ги наведнуваше очите надолу, се намрштуваше и со особена мака изговоруваше: „По Беласица телени мрежи...“ Големо перче од костенливата коса му паѓаше врз лесно набразденото со брчкички негово високо чело. Јас ја напишав стихотворбата „В чужбина“.⁵⁰ На специјално заседание на Кружокот стихотворбите беа рецитирани од нас и потоа разгледани“.⁵¹

Вакви и слични сведоштва може да се наведуваат многу. Па сепак, и денеска во Бугарија категорички се одречува македонската национална свест и чувство на Вапцаров и се одречува македонството во неговата поезија. А треба да се подвлече дека тој нема ни една песна напишана на патриотска тема што не би се однесувала за својата татковина! Таквиот однос тој го изрази и преку подготовката на специјалниот медалјон со картата на Македонија и зборовите на Гоце што требаше да им го предаде на советските фудбалери при посетата во Софија во 1940 година.⁵² Тоа го декларира и при средбите и разговорите со македонските студенти што дојдоа во Софија во мај 1939 год.⁵³ од

⁵⁰ Н. Йонковъ - Вапцаров, *Въ чужбина*, „Литературенъ критикъ“, I, 8, 12. III 1941, 3. Меѓутоа, во следниот број ја наоѓаме исправката: „Стихотворението ‚Въ чужбина‘ не е отъ Н. Йонковъ-Вапцаровъ, а отъ Анг. Жаровъ. Редакцијата се извинява за допустнатата грешка“ („Литературенъ критикъ“, I, 9, 27. III 1941, 7). Во расположивиот ракопис на оваа песна стои годината: 1939.

⁵¹ Никола Йонков Вапцаров — спомени, писма, документи, 166.

⁵² На истото место, 163—166 и 217—218.

⁵³ Димитар Митрев, цит. дело, 21—22; Стефан Нанов, *Сеќавање за Кузман низ фотографии*, „Нова Македонија“, XL, 13359, 31. III 1984, 2. Во разговорот со М. Сматракалев во Софија (23. VI 1987) ни раскажа: „Во мај 1939 година, при доаѓањето на македонските студенти од Белградскиот универзитет во Софија, Вапцаров си го зеде студентот од Вардарска Македонија Ванчо [сегашниот проф. д-р Јован Пановски] и го заведе дома да живее тие денови кај него... Тогаш Јас напишав долга стихотворба „Гостите от Македонија“ што ја разгледувавме на екскурзијата на Витоша (референт беше Вапцаров), собрани на Старческа Пोलјана, на општа трпеза — не беа само членови на Кружокот, туку и други луѓе... Вториот ден по доаѓањето на студентите решивме да се собереме во домот на Крушевското братство. Се собравме, и Тодорка Оровчанец одржа говор што имаше исклучително влијание врз нас. Одговорив Јас. Таа рече: „Ние Македонците сè си имаме, само едно си немаме — слобо-

Белградскиот универзитет, кога тој меѓу другото им рекол: „Ако вие што сте илјадници километри далеку од нашата земја не сте ја заборавиле и толку ја сакате, живеете со верата дека таа ќе биде ослободена; белким во синовите на нашиот народ, распрнати по сите меридијани, не е изгаснат копнежот по родната земја; верувајте, утре таа ќе биде слободна штом овие години на ропство не можеше да ги погребете изгнанството...“ И потоа: „Еден народ, овој народ ќе си ја извојува слободата. Ние ве поздравуваме за огромната услуга што денеска ѝ ја правите на нашата кауза и ве уверуваме дека очите на целиот народ ве следат со бодрост и вера. Верувајте исто така и црпете сили дека стоиме здраво на својот пост и никогаш не сме го заборавиле својот долг како писатели“.⁵⁴

да!... Решивме исто така да ги заведеме в кино, мислам дека беше советскиот филм ‚Чапаев‘, Тодорка седна меѓу мене и Дончо. Се спријателливме брзо... Ги заведовме и во Борисовата градина, а исто така и во Градската градина, каде што се направени и снимките, некои од нив имам и јас... На другата вечер решивме да се собереме на вечера и Венко рече: „Јас сакам да дојдете кај нас, уште повеќе — татко ѝ на Фиља е кебапчија, вие само пари да соберете!“. Се собравме зад каналот ‚Сливница‘ кај Венко, сите до еден дојдовме. Се читаа стихови од Венко, од Вапцаров, од мене. Говореше Питиу и другите — за Македонија, за Балканската федерација... Тие донесоа една многу свежа патриотска струја. Се пееја песни македонски. Сите бевме опиени од радост, и тие и ние. Ние ништо не знаевме што прават тие луѓе, а сега гледаме — тие работат. Затоа и јас во својата песна завршувам: „Аз удиwлявам се на вашите хора и смятам, че сега непременно ние ще победим!“

Слични се и спомените на Тодорка Оровчанец („Едно време...“, Архив на МАНУ, НР 102. 14): „... Во Софија нас студентите Македонци посебно нè пречекаа и ни организираа среќавање, во Македонскиот литературен кружок, кој во Софија го формирале напредните Македонци уште во октомври 1938 година. На средбата беа: Никола Вапцаров, Антон Попов, Димитар Митрев, Ангел Динев, Митко Зафиров, Стефан Нанов и други. Моите другари Македонци со кои дојдов од Белград ме определија да ги поздравам присутните од името на сите македонски студенти. Не се сеќавам што сè реков, само знам дека јас кажав дека и ние што доаѓаме од Белград не сме Срби, како и тие кои се овде во Софија што не се Бугари, и дека во нашата Македонија, полна со сонце и многу други убавини, има место за сите нас. Отпоздрави Вапцаров. Со каква радост и со каков восхит го прифатија тоа сите тие. Како одново да го согледаа својот своевиден егзил кој тешко им паѓаше. Вапцаровата поема ‚Земја‘ со стиховите ‚Тази земја не е моя, простете, тази земја е чужда‘, со што недвосмислено се искажани иманентните чувства на овој голем поет, остана како негова исповед за векови и генерации... Се сеќавам, Митрев ја читаше ‚Песната на соколот‘ од Горки, која со посвета ми ја подари, која песна понекогаш и сега ја препрочитувам. Вапцаров ми подари еден еделвајс од Пирин, кој и денеска го имам. Ни организираа посета кај Тодор Павлов, исто така ја посетивме и мајката на Горѓи Димитров. Не го заборавам испраќањето, кога требаше да си замине во Југославија. За раце ме држеа од едната страна Вапцаров, а од другата Антон, како да сакаа постојано да сме заедно. Ми се чинеше како во себе да криеја некоја потајна желба — да ги повлечам со себе во Македонија, во една заедничка Македонија.“

⁵⁴ Никола Вапцаров, *Ръкописно наследство*, 395. Тоа е краток запис од говорот на Вапцаров како одговор на поздравниот говор на Тодорка Оровчанец во домот на Крушевското братство во Софија.

Ако кон сето ова го додадеме само и мислењето на Антон Попов од есејот од 1940 година што го завршува токму со мислењето за Вапцаровата стихозбирка „Моторни песни“, каде што посебно се запира врз татковинскиот мотив и односот на Вапцаров спрема него, па ќе се согледа не само како и што мислел и чувствувал самиот Вапцаров, туку и сите членови на Кругот пред коишто се читало ова во врска со песната за Татковината:

„Со оваа песна — вели Дончо Попов — Никола Вапцаров го бележи своето враќање кон татковината. Тоа враќање не е расудувачко. Израснат во македонска земја, со втиснат во градите пиринскиот пејзаж, со живот поминат во услови на национален вриеж и борби, со слушан глас од немалку мајки што ја проколнуваат прокудата, тој со чувства и со душа е близок до копнежите на својот народ, располага со непосредни спомени и доживувања за да може да ги изрази во стројна, одмерена реч сите податоци. Дури и тоа што го напечати во „Моторни песни“ е доста за да го потврдиме погоре кажаното. Не може да се каже друго за поет што има вакво длабоко поетско видување за својата земја“ (и ги цитира стиховите од песната „Земја“).⁵⁵

Така се настапуваше и така се дејствуваше и во Кругот и на излетите по Витоша и Пирин и на сите собранија и разговори.⁵⁶ Вапцаров беше секогаш во друштво со своите едномисленици. А кога излезе неговата единствена стихозбирка „Моторни песни“, разгледувана посебно во Кругот,⁵⁷ бугарската критика речиси не ја ни одбележа.⁵⁸ Се појавија пак членовите на Кругот и ги објавија првите рецензии. Михаил Сматракалев на 4 мај 1940 година во в. „Заря“ уште на почетокот најави: „Една стихозбирка во којашто пламти огнот на новото, на она што доаѓа, во којашто се војува со рутината, со озлобениот стар живот и се влева бодрост и вера: утре животот ќе биде поубав“. Рецензијата и завршува со разгледувањето на циклусот „Песни за Татковината“, кој, вели Сматракалев, „го покажува враќањето на авторот кон родната земја. „Поминат низ дим, низ масло и машини“, одвратен од „платени херои“ и крвави расправи, тој си го свртува лицето од татковината и го фаќа патот на „сите

⁵⁵ Антон Попов, *Обрани творби*. Приредил Гане Тодоровски, Скопје, 1985, 131.

⁵⁶ Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров. Летопис...*, 252; Димитар Митрев, *Македонскиот литературен кругок*, 16.

⁵⁷ Бойка Вапцарова, цит. дело, 263; Д-р Блаже Ристовски, *Портрети од македонската литературна и национална историја*, II, 479.

⁵⁸ Михаил Сматракалев, *Първото наказателно дело срещу поета*, „Пламяк“, XIII, 22, София, 1969, 80—83. Сматракалев меѓу другото пишува: „Им ја испративме стихозбирката речиси на сите списанија и весници и со трепет очекувавме одзиви, рецензии. Не се беспокоевме од

без покрив и леб'. Но тој скоро ја согледува грешката, се враќа кон неа и напишува восторжени стихови за „прекрасната земја“ (и пак се цитираат стиховите од песната „Земја“).⁵⁹

Малечката но светски позната стихозбирка „Моторни песни“ иако осиромашена од цензурата со многу значајни песни за татковината,⁶⁰ го привлеке и перото на тогашниот млад критичар Димитар Митрев. Во рецензијата објавена во варненскиот весник „Завой“ во јули 1940 г. тој исто така нагласува: „Макар и прва стихозбирка, „Моторни песни“ му се наложува на читателот, најмногу со правилниот идејно-уметнички однос на нејзиниот автор кон типичните пројави на реалноста и проблемите на конкретниот политичко-општествен момент“. И Митрев на-

---

тоа што ќе рече буржоаската литературна критика. Знаевме дека таа обично ги премолчува творбите на нашите писатели. Но се возбудувавме од фактот што и нашата прогресивна критика молчеше.

Помина доста време и рецензија не се појави во нашите изданија. Тоа многу го гнетеше Вапцарова жеден да чуе за својата поезија неколку насрчувачки зборови. Во весникот „Дъга“ Георги Караславов напиша една статија за четворица автори и се запре исто така и на Вапцаровата стихозбирка. Но тоа не нè задоволи. Тогаш решивме ние, неговите другари од Кружокот, да напишеме рецензија. Така се појави мојата статија во в. „Заря“ што ѝ даваше висока оценка на стихозбирката. Подоцна излегоа статии од Ал. Муратов, Д. Митрев и Д. Филипов.

Премолчувањето мошне многу повлија врз Вапцарова. Тој имаше длабоко во душата некакво колебање за вредноста на свето творештво. И ја чекаше пресудата на „батковците“. Но тие молчеа. Тоа го натера да земе едно прибрзано решение: да ја напушти Софија и да отиде во Банско. Тоа стана вака. Кај мене дојде Антон Попов и очевидно вознемирен ми рече: „Бај Миале (така ме викаа во Кружокот), Кољо наумил да замине за Банско, таму ќе работел општествена работа. Те молам, тој сигурно ќе ти се јави, направи сè што е можно да го отклониш тоа неумесно решение, зашто и самиот знаеш дека тука ќе биде стопати по-полезен“.

И навистина, неколку дена потоа доаѓа кај мене Вапцаров во мојата адвокатска канцеларија на ул. „Марија Луиза“ 2 (сега бул. „Г. Димитров“) што беше клуб на Кружокот. Беше посрнат, молчалив, се чувствуваше неудобно. Имавме долг разговор, во којшто имаше и драматични моменти. Јас бев мошне остер и му реков дека сериозни причини за заминувањето во Банско тој не посочува. Останав убеден дека Кољо сака за извесно време да избега од Софија, којашто „не го признава“. Последните зборови му беа: „Бај Миале, најпосле човек може да му служи на народот не само со поезија, туку и на друг начин!“ Оваа реченица сосем јасно го открива вистинскиот мотив за неговото одење во родниот град. Кога видов дека тој стои на своето решение, му реков: „Добро, но ние сме организација, барем да ги свикаме раководните луѓе на Кружокот, да го чуеме нивното мислење“. Тој се согласи и уште во истата вечер се собравме: Вапцаров, Антон Попов, Кирил Николов, Георги Абациев, Тодор Јанев. Сите се искажавме против заминувањето.

Но Кољо не нè послуша. На 5 ноември 1940 г. тој заминува за Банско“.

⁵⁹ Ангелъ Жаровъ, „Моторни пѣсни“ отъ Никола Йонков, „Заря“, XVII, 5610, Софија, 4.V 1940, 4.

⁶⁰ Вапцаров имал подготвено за објавување во стихозбирката 22 песни, но цензурата му одбила 9, а некои од песните на отворено македонска тема и воопшто не беа вклучени (Бойка Вапцарова, *Никола Вапцаров, Летопис ...*, 262).

гласува дека „Јонков е поет на новото време и тоа ја прави неговата поезија бодра и прогресивна — неговата смела вера дека „утре ќе биде животот поубав“. Таа вера блика направо, напира низ стихот и нè тера да гледаме со одушевување кон светлите дни на иднината“. Како и Сматракалев, како и што можеше да се очекува, и Димитар Митрев ја завршува својата рецензија со татковинските мотиви во стихозбирката: „Во уметнички поглед — вели тој — најуспешен израз Јонков има дадено во „Песни за татковината“. Тие се една срдечна исповед на човек што суровите закони на една нестројна реалност го принудиле да го напушти свидниот татков крај, во кој „и мурите в бура илинденски приказни пеат““. Митрев тука го цитира крајот на „Земја“, но со крајот не како што е објавен во стихозбирката, туку како што си го рецитирал авторот, со стихот: „По Беласица телени мрежи! . . .“⁶¹ Приказот завршува со ликот на Татковината од истоимената песна.

Завршувајќи ја оваа бегла беседа за делото на Никола Вапцаров, не можеме да не нагласиме дека тој создаде поезија што ќе остане значајна не само за македонската поетска антологија и историја, туку и за бугарската, бидејќи Вапцаров го искористи бугарскиот јазик како средство за својот поетски исказ и бидејќи таа поезија по неговата смрт стана функција и во бугарскиот литературен развој.

Освен тоа, не може да не се нагласи и македонскиот патриотизам на Вапцаров и дека тој не е само „социјален“ и „интернационален“ поет. Социјалното чувство на работникот и интернационалната свест на комунистот најнепосредно кореспондираат со јасно изразениот македонски патриотизам, со стремите на најпрогресивниот дел од неговиот народ. Тоа беше интегритетот на една личност, сублимитетот на една идеја и есенцијалниот дух на едно време.

Најпосле, Никола Вапцаров никогаш не можеше да си ја замисли својата земја и татковина (во перспективата) — без обединувањето и без социјализмот. Болшевичката доктрина специфично се трансформираше во Македонскиот литературен кружок, па тоа се одрази и во литературата во неговите рамки. Тоа особено доаѓа до израз и во незавршените поеми на Вапцаров „За Македонија“⁶² и „Илинден“.⁶³ Затоа, кога големата група македонски студенти и ученици пристигнаа во Софија веднаш по утврдувањето на бугарската окупаторска власт во Вардарскиот дел на Македонија, членовите на Кружокот ги искористија страниците на веќе присвоениот неделник „Литературен критик“ и ги изразија националните чувства и стремите во новите исто-

⁶¹ Дим. Митрев, *Моторни пѣсни отъ Никола Йонковъ*, „Завой“, I, 30, Варна, Јулиј 1940, 6.

⁶² Никола Вапцаров, *Песни за Татковината. Собрани стихови*, 409—413.

⁶³ На истото место, 405—409.

риски реалности,⁶⁴ коешто по два броја и доведе до неговата забрана од властите.

Од друга страна, речиси сите членови на Кружокот беа и членови на Бугарската комунистичка партија што претставуваше само историска рамка на македонската судбина, зашто бор-

---

⁶⁴ Во тоа време многу се инсистира на обединувањето на македонскиот народ од сите делови на Македонија во новонастанатите околности: „Едно население, до вчера разделено во три држави, се сплотува и започнува да работи и да живее при еднакви услови и можности... Сега ќе треба да се запознаваме. Овие одаваде и оние отаде Беласица, Шар и Пирин ќе треба заедно да се запознаат, да се поучат од достигнувањата на својата културно-национална дејност. Сега ќе треба да стане едно прелевање на мислите и идеите. Така ќе се израмнат и чекорите... Но сето тоа ни оддалеку не значи дека таму не се правело ништо. И покрај неподносливите услови за живот, таму израснала една просветена интелигенција што создала свои патишта, што водела борби и создала свој сплит. Работела со ентузијазам и жар во културното и општественото поле и изградила свои културни вредности. А тоа треба да нè наведе на мислата дека ние има што да научиме од таа боречка млада интелигенција.

Ние треба да бидеме горди што паднатите до вчера граници открија пред нас не едно обезличено стадо робови и нишчи духом, не едно „малолетно“ племе во културен, политички и национален однос што не може да се држи на нозете и од нас чека да му го покажеме патот, — ами еден горд народ со херојско минато, со утврдени вредности, со јарко опртана индивидуалност, — здраво згазнат на своите нозе, готов за борба и творештво.

Во лицето на бодрата младина од херојската татковина на безброј славни борци, ние треба да го поздравиме дојдениот кај нас не загубен сирак, а побратимот, сојузникот, сотворецот на културни блага и соборецот за слобода и независност. Таа околност го определува и нашиот однос на рамноправни, на размена на опитот, на заемно прелевање на културните и општествените вредности. Ние не само ќе го дадеме својот опит, но и ќе го добиеме нивниот, не само ќе учиме, туку и ќе се поучуваме. Размената на опитот, прелевањето на утврдените низ неколку десетици години вредности — тоа ќе биде основата врз којашто ќе се изгради нашата утрешна тесна соработка во сите области на животот.

Ние, коишто сме слушале за херојските стремежи на своите браќа отаде, допрва ќе ги запознаеме во нивната сушност. И едно е неоспорното и несомнено вистинитото — нашата општественост, особено младинската, ќе научи многу од нив. Ќе го почувствува речиси опипливо од раскажувањата на своите другари пулсот на револуционерната борба што вриела во Белград и Скопје. *Многу пламен, многу тврдост, многу борбеност ќе се прелее во нас од младината на Македонија.* Многу примери на хероизам и саможртва ќе поцрпиме ние од нив. Устремот, верата, дрската смелост на нашите македонски браќа треба да ги освежат нашите сили.

И затоа да го усвоиме тоа што го придобиле или, со други зборови, неопходно е да стане едно прелевање на културните вредности одаваде и отаде Вардар, одаваде и отаде Пирин. Ќе треба значи не само увоз, туку и извоз оттаму... (Димитър Митрев и Елена Павлова, *Преливање на културни ценности*, „Литературен критик“, I, 17, 27.VII 1941, 2). Овие изводи од поголемата статија (за која М. Сматракалев вели дека тој ја имал напишано!) сведочат за размислите и чувствата на членовите на МЛК и на македонската емиграција во Бугарија по новата средба со македонската интелектуална младина што пристигна во Софија наскоро по бугарската окупација на Вардарскиот дел на Македонија. Статијата е во многу погледи укажувачка и заслужува посебен третман.

бата против фашизмот се разбираше и како борба за националната слобода, како што беше сфаќана впрочем и борбата на Македонците доброволци во Граѓанската војна во Шпанија.⁶⁵

Сето тоа беше израз на континуитетот на една идеологија и субјективитетот на една борба што имаше веќе вековна историја и ја озаруваше слободата и единствената иднина на еден поробен и поделен народ.

Никола Вапцаров не го дочека толку мечтаениот ден. Македонската Голгота имаше традиционални судбински трансверзали, но неговото дело и денеска пулсира во нашата слобода.

Гробовите се само светли знамења на македонската историја.

17.X 1989 год.

---

⁶⁵ Д-р Блаже Ристовски, Кочо Рацин, 312—348.